

2021 / Vol:7, Issue:40 / pp.1015-1020

Arrival Date : 06.05.2021

Published Date : 22.06.2021

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.639>

Cite As : Dokdemir, H. (2021). "Suriye Selçukluları Hükümdârî Tâcû'd- Devle Tutuş'un (1062 – 1095) Dönemi Ve Faâliyetlerine Bakış", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 7(40):1015-1020.

Research Article

SURİYE SELÇUKLULARI HÜKÜMDÂRİ TÂCÜ'D- DEVLE TUTUŞ'UN (1062 – 1095) DÖNEMİ VE FAÂLİYETLERİNE BAKIŞ

OVERVIEW OF THE PERIOD AND ACTIVITIES OF TÂCU'D-DEVLE TUTUŞ (1062 – 1095), RULER OF SYRIAN SELJUKS

Hayati DOKDEMİR

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, İzmir/Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-0735-4859

ÖZET

Bu makalemizde, Suriye Selçuklu hükümdârî Tutuş'un (1062 – 1095) dönemi ve faaliyetleri incelenmiştir. Selçukoğullarının bu önemli şahsiyetinin hayatını ve faaliyetlerini; Suriye ve Filistin'de hâkimiyeti ele geçirip kuvvetlendirdiği " Meliklik dönemi " ve Büyük Selçuklu tahtını elde etmek amacıyla giriştiği " Saltanat mücâdelesi dönemi " olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür. Amacımız, Tutuş'un oldukça yoğun siyasî faaliyetlerini, dönemin gelişmeleri bağlamında ve Tutuş'un tarihî şahsiyetini de ortaya koyacak şekilde anlamaya çalışmaktır.

Anahtar Sözcükler: Suriye Selçukluları, Tâcû'd- devle Tutuş, Selçuklular, Tutuş, Suriye, Filistin.

ABSTRACT

In this article, the period and activities of the Syrian Seljuk ruler Tutuş (1062 – 1095) are examined. The life and activities of this important personality of the Seljuks; It is possible to examine it in two parts: the "Malelik period", which he seized and strengthened the dominance in Syria and Palestine, and the "Sultanate struggle period", which he embarked on to obtain the throne of the Great Seljuks. Our aim is to try to understand the intense political activities of Tutuş in the context of the developments of the period and in a way that reveals the historical personality of Tutuş.

Key Words: Syrian Seljuks, Tâcû'd-devle Tutuş, Seljuks, Tutuş, Syria, Palestine.

1. GİRİŞ

Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın (1064 – 1072) oğlu ve Melikşah'ın (1072 – 1092) kardeşi olan Tutuş, Suriye Selçuklu Devleti'nin meliki olup, 'Aynî (*İkdû'l- Cumân*, XXI, 201b)'nin bir kaydından 1062 senesinde dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.¹

Selçukoğullarının bu önemli şahsiyetinin hayatını ve faaliyetlerini; Suriye ve Filistin'de hâkimiyeti ele geçirip kuvvetlendirdiği " Meliklik dönemi " ve Büyük Selçuklu tahtını elde etmek amacıyla giriştiği " Saltanat mücâdelesi dönemi " olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür. Amacımız, Tutuş'un oldukça yoğun siyasî faaliyetlerini, dönemin gelişmeleri bağlamında ve Tutuş'un tarihî şahsiyetini de ortaya koyacak şekilde anlamaya çalışmaktır.

2. TUTUŞ'UN MELİKLİK DÖNEMİ – SURİYE VE FİLİSTİN'E HÂKİM OLMA TEŞEBBÜSLERİ

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Suriye ve Filistin'i zapt ederek devletine bağlayan ünlü komutan Atsız'ın² yerine, kudretli veziri Nizâmülmülk'ün muhalefetine rağmen, Arrân bölgesindeki Gence şehrinde valilik yapmakta olan kardeşi Tutuş'u fetihleri devam ettirmesi maksadıyla atamıştı. Sultan Melikşah'ın bu atamayı yapmasında Emîr Atsız'ın Kahire önlerinde Şî Fâtımîler'e karşı giriştiği savaşta öldürülmüş olduğu zannı rol oynamıştır. Öte yandan Sultan Melikşah, Selçuklu Devleti'nin dış siyasetinin temel hedeflerinden birisi olan Fâtîmî Devleti (909 - 1171)'nin yok edilmesi ve Selçuklu Devleti'ne ait arazinin bir tampon devletle güney – batıdan emniyete alınması düşüncesiyle de hareket etmekteydi.³ Ayrıca Melikşah, Büyük Selçuklu topraklarının hinterlandında oluşmakta olan ve Anadolu'da Kutalmışoğulları; Suriye ve Filistin'de ise Atsız

¹ Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları tarihi*, Ankara 1989, TTK yay., s. 91; Şemseddin Sâmî, *Kâmusü'- Âlâm*, İstanbul 1308, III, s. 1626.

² Sevim, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara 1990, TTK yay., s. 33 – 45; aynı müellif, " Atsız b. Uvak " md., *D.İ.A.*, c. IV, s. 92 – 93.

³ Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK yay., Ankara 1993, s. 114 – 116.

tarafından kurulmuş olan Türkmen – Kınık beyliklerini itaat altına almak ve bu siyâsî teşekküller üzerinde hâkimiyetini sağlamlaştırmak istiyordu. İşte bu amaçla Emîr Porsuk'u Anadolu'ya gönderdiği gibi, kardeşi Tutuş'u da Suriye'ye göndermiştir.⁴ Tutuş'a Suriye iktâ edildiği gibi, Mısır ve Mağrib'i de fethetmesi kendisine bildirildi (1077 – 1078).⁵ Sultan Melikşah; Bekçioğlu Afşin, Sunduk et- Türkî, Demleçoğlu Muhammed, Duduğlu, Türkmen et- Türkî, Aytegin es- Süleymânî ve başka bazı Türkmen emîrleri ile Selçuklu vassali Musul Emîri Şerefüddeve Müslim ile Kilâboğulları kabilesi kuvvetleri ve ayrıca Haleb Mirdâsî tahtı üzerinde hak iddia eden Vessâb ile Mübârek b. Şibl ve Hâmid b. Zugayb'a Tutuş'un buyruğu altına girmelerini bildirmiştir. Sultan Melikşah'ın buyruğu üzerine derhal Gence'den ayrılan Tutuş, Diyarbekir'e geldiği sırada Emîr Atsız'ın öldürülmediğini, hayatta olduğunu öğrendi ve durumu hemen Melikşah'a bildirdi. Diğer taraftan Emîr Atsız da, Tutuş'un Suriye yönetimini ele almak üzere geldiğini öğrenince bir mektupla sultanı haberdar etti. Bunun üzerine Melikşah, Tutuş'tan " Atsız'ın idaresindeki yukarı Suriye'ye değil, Haleb bölgesine yönelmesini " istemiştir.⁶

Önce Mirdâsoğulları'nın idaresindeki Menbic'i ele geçiren Tutuş, beraberinde Musul Emîri Müslim ile Kilâboğulları kabilesi kuvvetleri olduğu halde, Mirdâsî Emîri Sâbık'ın savunduğu Haleb'i kuşattı. Komutası altında büyük bir kuvvet bulunmasına rağmen, üç aydan fazla bir süredir kuşatılan şehir bir türlü alınmamıştı. Zira Müslim, güvenilmez bir müttefikti ve kavmiyetçi hislerine yenilerek, kendi ırkından olan Araplara karşı hiç de istekle savaşmadığı gibi gizli gizli onlara destek de oluyordu. Çaresiz kalan Tutuş, kuşatmayı kaldırdı ve Müslim'i bu tavri dolayısıyla Sultan Melikşah'a şikâyet etti. Tutuş'un, Suriye'ye hâkim olmak için giriştiği bu ilk harekâtı, başını Musul Emîri Müslim'in çektiği, millî hislerle takviye edilmiş bir Arap koalisyonuna çarparak başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷

1079 yılı kış mevsimini Selçuklu vassali Mervânîler'in idaresindeki Diyarbekir bölgesinde geçiren Tutuş, ilkbaharda yeniden kuzey Suriye'ye yönelmiştir. İlk önce Buzaa, 'Azaz, Esârib, Cibrîn Kurastâya gibi kaleleri ele geçirdikten sonra Haleb üzerine yürüdüyse de yine başarılı olamamıştır. Tam bu sıralarda Nasruddevle el-Cüyûşî komutasında bir Fâtımî ordusu tarafından Dimâşk (Şam)'da kuşatılmış olan Emîr Atsız'ın yardım istemesi üzerine, Tutuş derhal Haleb kuşatmasını kaldırarak, yanında Afşin Bey olduğu halde Dimâşk'a hareket etmiştir. Bunun üzerine Fâtımîler kuşatmayı kaldırarak Mısır'a döndüler. Tutuş ise, Emîr Atsız'ın kendisini şehir dışında karşılamamış olmasına kızarak, onu yayının kirişi ile boğdurmak sûretiyle öldürdü. Böylece Tutuş, Dimâşk'la beraber Suriye ve Filistin'in diğer şehirlerini de hâkimiyeti altına aldı (1079). Filistin'de Kudüs'ü de ele geçiren Tutuş, Suriye Selçuklu Devleti'ni artık fiilen kurmuştu.⁸

Suriye Selçuklu Melikliği, Büyük Selçuklu sultanını metbû olarak tanımıştır. Tutuş, Sultan Melikşah'ın 1092'de ölümüne kadar " Melik " unvânı ile yetinmiş, ancak 1085 yılında kendisinin " Büyük Sultan " olarak tanındığı ve Artuk Bey ile Müslim'in de katıldığı bir ittifakta yer almaktan çekinmemiştir. Hattâ bu ittifak gereğince müttefikler, Bağdad'daki Sünnî Abbâsî halifelîği yerine, Mısır'daki Şîi Fâtımî halifelîğine bağlanacaklardı. Uygulama safhâsına ulaşamamış olmakla beraber, tâbî bir devletin hükümdarı olan Tutuş'un kendisini " Büyük Sultan " ilân etmesi sebebiyle, o dönem Türk – İslâm dünyası için önem taşımış olmalıdır.⁹

Öte yandan Musul Emîri Şerefüddeve Müslim, Sultan Melikşah'ın müsaadesini aldıktan sonra, 1060'dan beri Haleb'i yönetmekte olan Mirdâsoğulları'nın hâkimiyetine son vererek, bu şehri ele geçirmiş ve civardaki Esârib, 'Azâz, Buzaa gibi kaleleri de elde ederek Tutuş'un adamlarını buralardan uzaklaştırmıştı. Arap 'Ukaylîler'in bu yetenekli emîri, bir yandan Sultan Melikşah'a itaat arz etmek suretiyle bölgedeki durumunu kuvvetlendirirken, diğer taraftan da kuzey Suriye'yi hâkimiyeti altına alarak, Tutuş'un, Büyük Selçuklu Sultanlığı ile olan irtibatını kesme noktasına gelmişti. Güçlü millî hislere sahip olduğunu daha önce gördüğümüz Müslim, Arap unsurunun ağırlıklı olduğu Suriye ve Filistin'de bir Türk olan Tutuş'un değil, kendisinin hâkim olması gerektiğine inanıyordu. Müslim'in, bölgedeki durumunu güçlendirmek için Haleb ile çevre kalelerde oturan Türkmenleri tenkil harekâtına girişmesi ve ayrıca Şeyzer, Humus, Surûc gibi

⁴ Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk – İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993, s. 202 – 203; Cahen, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, TTK yay., Ankara 1992, s. 30.

⁵ İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't – Tarih*, terc. Özeydin, Abdülkerim, İstanbul 1991, c. X, s. 107; Münecimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Câmiu'd-düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Öngül, Ali, Akademi Kitabevi yay., İzmir 2000, s. 50; Sallâbî, Ali Muhammed, *Selçuklular*, Ravza yay., İstanbul 2018, s. 103 vd.

⁶ Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş'u Haleb bölgesine göndermesi, onun, gayri Türk vassal siyasi teşekkülleri tasfiye ve " Türklüğe dönüş siyasetinin " bir tezâhürü olarak görülmüştür. Bu konuda bir değerlendirme için bk. Köymen, Mehmet Altay, s. 153 vd.

⁷ Azîmî Muhammed b. 'Ali, *Târih*, nşr. ve terc. Sevim, A., *Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39- M. 1143-44)*, Ankara 1988 (TTK. Yay., XIX. Dizi-Sa. 8), s. 22; Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları tarihi*, s. 92 – 95.

⁸ Azîmî Muhammed b. 'Ali, *Târih*, nşr. ve terc. Sevim, A., s. 22; İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't – Tarih*, terc. Özeydin, c. X, s. 107; Turan, Osman, s. 203; Sevim, Ali, s. 97 vd.

⁹ Sevim, Ali, s. 98.

şehirlerdeki mahallî Arap emîrlikleri baskı altına alması üzerine, bunlar Tutuş'a müracaat ederek, onu Haleb üzerine yürümeye teşvik ettiler. Tutuş, bu daveti Haleb bölgesine hâkim olmak için bir fırsat olarak gördü ve Haleb'e gelerek Artuk Bey'i bölgeye akınlar yapmakla görevlendirdi. Ancak, Sultan Melikşah, Tutuş'a bir mektup göndererek " doğrudan doğruya kendi katına İsfahan'a gelmesini " buyurdu. Tutuş, Dimaşk'a döndü.¹⁰

Diğer taraftan Müslim, ünlü Selçuklu komutanı Artuk Bey'in İsfahan'a gitmesinden faydalanarak Dimaşk'ı kuşattı ise de Tutuş'un şehri inatla savunması ve Fâtımiler'den beklediği yardımın bir türlü gelmemesi, ayrıca idaresi altındaki Harran'da isyan çıkması üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Bu arada Tutuş ile Müslim arasındaki bu mücadeleye, Anadolu fâtihî ve o sıralarda Antakya'yı yeni fethetmiş olan¹¹ Kutalmışoğlu Süleyman da katılmıştır. Müslim, daha önce Antakya vâlisi Philaretos'un kendisine ödediği 30 bin dinar vergiyi Süleyman Şah'tan da isteyince, bu durum iki tarafın ilişkilerini savaş noktasına getirdi. Amik ovasındaki Kurzâhil mevkiinde yapılan savaş Müslim'in yenilgisi ve ölümüyle sonuçlandı (20 Haziran 1085). Süleyman Şah'ın kazandığı bu zafer, Suriye'de Türk hâkimiyetinin önündeki önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır.¹² Ancak bununla beraber, Kutalmışoğlu Süleyman'ın hâkimiyet alanını Suriye'ye doğru genişletmesi ve Haleb'e hâkim olmak istemesi Tutuş ile mücadeleyi kaçınılmaz hâle getirmişti.

Kutalmışoğlu Süleymanşah, Haziran-Temmuz 1085'de İbnü'l- Hutayfî'nin yönetimindeki Haleb'i kuşattı ise de, bu şahsın çevirdiği entrika yüzünden şehri alamadı. El- Hutayfî, Haleb'i teslim edeceğini bildirerek, Dimaşk'da bulunan Tutuş'u davet etti. Bu durum Selçukoğullarının bu iki önemli şahsiyetini karşı karşıya getirmiş ve 'Aynü Seylem mevkiinde Süleymanşah ile Tutuş arasında cereyan eden savaşı, tecrübeli kumandan Artuk Bey'in gayretleriyle Tutuş kazanmıştır. Süleymanşah, ünlü Suriyeli Arap tarihçi İbnü'l- 'Adîm'e göre; Tutuş'un askerlerinden birinin attığı okla ölmüştür. Bizanslı tarihçi – prenses Anna Komnena'nın rivayetine göre ise, yenilgiyi hazmedemeyen Süleymanşah bıçağını kalbine saplamak suretiyle intihar etmiştir. (5 Haziran 1086).¹³

Tutuş'un Süleymanşah'ı ortadan kaldırmasıyla sonuçlanan bu savaş, onun en büyük siyâsî – askerî hatalarından birisi olmuştur. Onunla savaşmak yerine işbirliği yaparak birlikte hareket etmiş olsalardı, Suriye'yi kolayca hâkimiyet altına alabilecekleri gibi, belki de Fâtımiler'in elinden Mısır'ı da almak ihtimali belirecekti. Maalesef gelişmelerin seyri bu yönde cereyan etmemiştir. Selçuklu Türk gücünü Marmara sâhillerine kadar yaymış olan Süleymanşah, Türk soyundan bir kardeşi tarafından ortadan kaldırılmıştır. Tutuş, 11 Haziran 1086'da Haleb şehrini ele geçirdi ve iç kalesini kuşatmakta iken Sultan Melikşah'ın Haleb'e doğru geldiğini öğrenince kuşatmayı kaldırarak Dimaşk'a çekildi. Sultan, Süleymanşah'ın ölümüne sebebiyet vermesinden dolayı bir mektupla Tutuş'u azarlamış ve o da cezalandırılmaktan çekinmişti.¹⁴ Sultan Melikşah ise Tutuş'a ilişmemiş, ancak bütün Suriye'nin de onun idaresine geçmesine göz yummamıştır. Sultan, Haleb'e Emîr Kasîmü'd-devle Aksungur'u, Antakya'ya Yağısyan'ı, Urfa'ya ise Emîr Bozan'ı vâli olarak tayin etmek suretiyle, buraları doğrudan hükümdarlığına katmıştır.¹⁵ Tutuş, Sultan Melikşah'a elçiler göndererek itaatini arzemiş, sultan da, onun eski iktânda kalmasına izin vermişti. Sultan Melikşah'ın Haleb'e girmesinden sonra, savaş meydanlarının tecrübeli komutanı Artuk Bey, sultanın ordusunun yorgun olduğunu ve bunun saldırmak için iyi bir fırsat verdiğini söylediye de Tutuş: " Ben, kardeşimin şeref ve haysiyetine halel getirerek kendimi küçük düşürmem " demek suretiyle, bu teklifi reddetmiştir. Bu da bize kardeşi sultanın sağlığında Tutuş'un "melik" unvânı ile yetindiğini ve tahtı ele geçirmek gibi devletin istikrârını zedeleyecek girişimlerden kaçındığını göstermektedir. Öte yandan Sultan Melikşah'ın kuzey Suriye'den ayrılışını takiben Şîi Fâtımiler, Suriye – Filistin sâhil şeridine saldırarak bazı şehirleri işgal ve buralara vâliler tâyin etmişlerdi. Tutuş'un yardım istemesi üzerine Melikşah'ın emriyle Aksungur, Bozan ve Yağısyan kuvvetleriyle Tutuş'a katıldılar. Tutuş'un komutasındaki birleşik Selçuklu kuvveti, Humus'u ve 'Irka kalesini ele geçirdi.¹⁶ (1090–1091). Ancak sıra Trablusşam'a gelince Selçuklu emîrleri arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Trablusşam hâkimi İbn 'Ammâr'ın, Aksungur'a 30.000 dinar para ve çeşitli hediyeler sunarak sultanın menşurunu göstermesi üzerine,

¹⁰ Sevim, Ali, Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK yay., Ankara 1995, s. 358 – 359; Sevim, Ali, s. 102 – 105.

¹¹ İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't - Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 128; Antakya'nın fethi hakkında bk. Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993, s. 69 vd.; Sevim, Ali, s. 108 vd.

¹² Azîmî Muhammed b. 'Ali, *Târih*, nşr. ve terc. Sevim, A., s. 25; Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan, s. 361 – 362; Sevim, Ali, s. 112 vd.

¹³ Anna Komnena, *Annae Comnenae, Alexiadis, CSHB*, (nşr.) B.G. Niebuhrrii, v. I-II, Bonnae 1839 – 1878; İngilizce terc. Sewter, E.R.A., *The Alexiad of Anna Komnena*, London 1969.; Türkçe terc. Umar, B., *Anna Comnena, Alexiad*, İnkılâp yay., İstanbul 1996, s. 195; İbnü'l- 'Adîm, *Zübdetü'l- Haleb*, II, s. 97 – 98'den naklen Sevim, Ali, s. 123 vd.; Yınanç, Mükrimin H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 128; Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1985, s. 108 – 109; Sallâbî, Ali Muhammed, *Selçuklular*, s.108 – 109.

¹⁴ Azîmî Muhammed b. 'Ali, *Târih*, nşr. ve terc. Sevim, A., s. 26; İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't - Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 136; Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 91; Sallâbî, Ali Muhammed, *Selçuklular*, s.110.

¹⁵ Köymen, Mehmet Altay, s. 115 – 116; Turan, Osman, s. 207; Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan, s. 107 – 110; Kafesoğlu, İbrahim, s. 91 vd.

¹⁶ Azîmî Muhammed b. 'Ali, *Târih*, nşr. ve terc. Sevim, A., s. 27; İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't - Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 175; Sevim, Ali, s. 135.

Aksungur savaşmaktan vazgeçti. Diğer iki emîr de memleketlerine dönünce, büyük güç kaybına uğrayan Tutuş, Dimaşk'a çekilmek zorunda kaldı. Böylece, Fâtımîler'in ele geçirdiği şehirleri geri alma teşebbüsü, Selçuklular arasında ortaya çıkan anlaşmazlık yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁷

3. TÂCÜ'D- DEVLE TUTUŞ'UN BÜYÜK SELÇUKLU TAHTI İÇİN YAPTIĞI MÜCÂDELE

1092 yılı sonlarında Suriye Selçuklu Meliki Tutuş, o sıralarda ikinci kez Bağdat'ı ziyaret etmekte olan Sultan Melikşah'a itaatini arzetmek üzere harekete geçmiş, ancak Fırat nehri kıyısındaki Hît kasabasına ulaştığında, kardeşi Melikşah'ın ölüm haberini alarak Dimaşk'a geri dönmüştü.¹⁸

Bu andan itibaren " Büyük Sultan " olma yolunda faâliyete girişen Tutuş, daha Hît kasabasında iken sultanlığını ilan ederek, hutbeyi kendi adına okutmaya başlamıştı. Melikşah'ın idaresindeki tüm ülkelere hâkim olmak amacıyla Dimaşk'a dönerek bütün kuvvetlerini bir araya getiren Tutuş'a, daha önce araları açılmış olan Emîr Aksungur ile Bozan ve Yağısıyan da itaatlerini arz ettiler. Böylece gücünü iyice pekiştiren Tutuş, Fâtımîler'in elindeki şehirleri geri alma işini şimdilik erteleyerek, kendisi için daha büyük önem taşıyan Selçuklu büyük tahtını ele geçirme faaliyetine devamla, önce Musul 'Ukaylîlerinin elinde bulunan Rahbe'yi (Şubat 1093), ardından el- Cezîre'nin önemli şehirlerinden Rakka'yı ve nihâyet Nusaybin'i ele geçirdikten sonra Musul üzerine yürüdü. Buranın hâkimi İbrâhim b. Kureys, Tutuş adına hutbe okutmayı reddetmişti. Sonunda iki taraf arasında Musul yakınında el- Mudayya mevkiinde yapılan savaşı Tutuş kazandı ve başta İbrâhim b. Kureys olmak üzere pek çok Arap emîri öldürüldü. Musul ile diğer 'Ukaylî şehirleri de ele geçirildi (Nisan 1093).¹⁹

Kazandığı bu başarılar sonucunda Büyük Selçuklu tahtını elde etme hedefine iyice yaklaştığını hisseden Tutuş, Bağdat'taki Abbâsî halifesi el- Mustazhir Billâh'dan (1094-1118) kendisini Büyük Selçuklu Sultanı olarak tanımasını ve adına hutbe okutmasını istedi.²⁰ Ancak halife, bu tanıma karşılığında şu üç şartın yerine getirilmesi gerektiğini bildirdi: Horasan ve Maşriklâ birlikte tüm İslâm âlemine hâkim olabilmesi; kardeş çocuklarından herhangi birisinin taht müddeîsi olarak Tutuş'un karşısına çıkmaması ve İsfahan ile oradaki devlet hazinesine sahip olması. Bu şartlar Tutuş'u yıldırmadığı gibi, o, bu çetin saltanat mücâdelesini sonuna kadar " ya devlet başa ya kuzgun leşe " sözünün hakkını verircesine azimle sürdürdü. Nitekim o, beraberinde bulunan Aksungur, Yağısıyan ve Bozan gibi emîrlerle; Cehîroğulları âilesinden Ebû'l- Hasan'ın idaresindeki el- Cezîre'yi işgal etmiş ve Diyarbekir bölgesine ulaşarak Mervânîler'in elindeki Âmid'i ve diğer bazı şehirleri aldıktan sonra da Azerbaycan üzerine doğru ilerlemeye devam etmişti. Geçtiği yerlerdeki şehirlerin, kendisine itaatlerini arz etmeleri Tutuş'u bu mücadelesinde daha da ümitlendirmekteydi.²¹

Öte yandan, Sultan Melikşah'ın oğlu ve Tutuş'un yeğeni Berkyaruk da tahtı ele geçirmek için büyük gayret sarfediyor; Rey ve Hemedan gibi önemli yerleri ele geçirerek, amcası Tutuş'u karşılamaya hazırlanıyordu. Tam da bu sıralarda emîr Aksungur ve Bozan tarafından terkedilmesi, Tutuş'un gücünü önemli ölçüde azaltmış ve onu Dimaşk'a dönmek zorunda bırakmıştı.²²

Haleb'de Aksungur, Urfa'da ise Bozan'ın Berkyaruk adına hutbe okutmaları, bu Selçuklu şehzâdesini saltanat mücâdelesinde güçlü bir konuma getirmişti. Öte yandan Tutuş da kendisine sâdık kalmış olan emîr Yağısıyan ile birlikte Haleb üzerine yürüdü. Amacı; kendisine ihânet eden bu iki emîri tedip etmektir. Tutuş ile Aksungur'un kuvvetleri Haleb'e 7 fersah mesafedeki Seb'in köyü civarında karşılaştılar. Aksungur, Türk emîrlerin yanı sıra yerli Arap emîrlerinin de iştirâk ettiği 6000 kişiyi aşkın bir kuvvete komuta etmekteydi. Ancak Aksungur'un maiyyetindeki Abakoğlu Yûsuf'un kuvvetleriyle Tutuş'un saflarına katılması ve Arap kökenli askerlerin de pek bir işe yaramaması yüzünden, Aksungur kesin bir hezimete uğratılarak, katledildi. Tutuş daha sonra, emîr Kürboğa ile Bozan'ın sığındığı Haleb'İ de ele geçirdi. Bozan'ın başı vurduruldu, Kürboğa ise Hıms'da hapsedildi.²³

¹⁷ Sevim, Ali, s. 132 – 136.

¹⁸ Azîmî Muhammed b. 'Ali, *Târih*, nşr. ve terc. Sevim, A., s. 28; İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't - Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 188; Ermeni tarihçi Urfalı Mateos, Sultan Melikşah'ın zehirlenerek yani bir suikast sonucu öldürüldüğünü belirtirken, İbnü'l- Esîr ise sultanın ateşli hummadan öldüğünü kaydetmektedir. Bk. Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, nşr. ve terc. Dulaurier, E., *Chronique de Matthieu d'Edesse*, Paris 1858; terc. Andreasyan, H., *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, TTK. Yay., II. Seri-No. 21, Ankara 1962., s. 178; Sevim, Ali, s. 137; Köymen, Mehmet Altay, s. 74.

¹⁹ İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't - Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 189 – 190.

²⁰ İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't - Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 198; Sevim, Ali, s. 141 vd; Özeydın, Abdülkerim, "Müstazhir-Billâh", *DVIA*, c. 32, s. 127 – 128.

²¹ Sevim, Ali, s. 142 vd.

²² İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't - Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 190; Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, terc. Andreasyan, H., s. 180-181; Sevim, Ali, s. 145.

²³ Azîmî Muhammed b. 'Ali, *Târih*, nşr. ve terc. Sevim, A., s. 29; İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't - Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 197 - 198; Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, terc. Andreasyan, H., s. 182; Sevim, Ali, s. 145-150.

Aksungur ve Bozan meselesini halleden Tutuş, Haleb, Urfa ve el- Cezîre’de hâkimiyetini sağlamlaştırarak Diyarbekir bölgesine yönelmişti. Anlaşıldığı kadarıyla o, bu sıralarda Bağdad’da bulunan Berkyaruk’u ortadan kaldırmak sûretiyle merkezî yönetime hâkim olmayı düşünmüştü.²⁴ Ancak bu fikrinden vazgeçerek, kendisine bir mektupla evlenme ve devlet idaresinde işbirliği teklif eden, ayrıca oğlu Mahmud’u tahta oturtmak isteyen Terken Hatun’un yanına Azerbaycan’a giderek burayı da hâkimiyetine alan Tutuş, Hemedan üzerine yürüdü. Terken Hatun, Tutuş’la birleşmek üzere İsfahan’a döndü ve bu şehirde vefât etti (Eylül 1094).²⁵

Terken Hatun’a bağlı kuvvetlerin büyük kısmının Tutuş’a iltihâk etmesi, onu, Berkyaruk’a karşı daha kuvvetli bir duruma getirmişti. Öte yandan Berkyaruk, amcası Tutuş’un Azerbaycan’ı işgal edip Hemedan üzerine yürüdüğünü ve Terken Hatun’un da öldüğünü haber almıştı. Beraberindeki 1000 kişilik küçük kuvvetiyle İsfahan’a hareket eden Berkyaruk, bir ara Tutuş’un 50.000 kişilik ordusuna dokuz fersah yaklaşmış ve Türkmen emîrlerinden Abakoğlu Yakub’un saldırısıyla bozguna uğratılarak, ağırlıkları da yağma edilmişti. Ancak Berkyaruk canını kurtarmış ve İsfahan’a hareketine devam etmiştir.²⁶ Saltanat hedefine ilk defa bu kadar yaklaşmasına rağmen Tutuş, anlaşılmaz şekilde bu fırsattan gereği gibi faydalanamamıştı. Ancak yine de Bağdad’da hutbe artık Tutuş adına okunuyordu ve askerlerinin önemli bir kısmı Beryaruk’u terketmişlerdi. Beraberinde Emîr Porsuk, Gümüştegin el- Candâr ve Emîr Yaruk olduğu halde İsfahan önlerine gelen Berkyaruk, kardeşi Mahmud tarafından iyi karşılandıysa da buradaki emîrler tarafından yakalatılarak hapse atıldı. Hattâ emîrler, bu çetin iktidar yarışında Beryaruk’u tamamen safdışı bırakmak için, onun gözlerine mil çekmek istedilerse de, saray tabibi Emînüddeve b. Et- Tilmîz, o sırada çiçek hastalığına yakalanmış olan Mahmud’un âkibeti tam belli olmadan böyle bir harekete girişmenin yanlış olacağını söyleyerek, onları mil çekme fikrinden caydırdı. Bunda da isabet etmişti, çünkü Mahmud yakalandığı hastalıktan kurtulamayıp vefât edince (Ekim 1094 sonları), Berkyaruk, emîrler ve devlet adamları tarafından “Sultan” olarak tanındı.²⁷

Öte yandan Hemedan’a hâkim olan Tutuş, bu sırada Berkyaruk’un çiçek hastalığına yakalandığını öğrendi. Rey ve Cerbazakan gibi yerleri işgal eden Tutuş, İsfahan’daki emîrlere, kendisine itaat etmelerini bildirdi. Berkyaruk’un sonunun nasıl olacağını kestiremeyen emîrler, Tutuş’un bu isteğine olumlu cevap vererek, itaatlerini arzettiler. Ancak kısa süre içinde Berkyaruk hastalıktan kurtulunca, emîrler onu sultan olarak tanıdılar ve saltanat mücadelesinde destekleyeceklerini bildirdiler. Bu inişli çıkışlı taht mücadelesinde Beryaruk’a tâlihinin de yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Tutuş bu sırada, Suriye’den Azerbaycan’a; Diyarbekir’den Hemedan ve Rey’e kadar uzanan ülke ve şehirleri kendisine itaat ettiren Tutuş, devlet merkezi İsfahan’ı da tehdit eder vaziyete gelmişti. Berkyaruk, bu önemli ve tehlikeli rakibi ile son kozunu paylaşmak ve onu bertaraf etmek amacıyla 30.000 kişiden oluşan bir kuvvetin başında harekete geçti. O sırada Rey şehrinde bulunan Tutuş ise, halkın muhtemel bir ihanetinden çekindiği için rakibini şehir dışında karşılamaya karar verdi. Şehre 12 fersah mesafede bulunan Daşılı (Taşlı) köyü yakınlarındaki düzlükte 26 Şubat 1095’de başlayan şiddetli savaş sırasında, Beryaruk’un ordusunda bulunan merhum sultan Melikşah’ın sancağının çekilmesi, Tutuş’un kuvvetlerinin mühim bir kısmının Berkyaruk tarafına geçmesine yol açtı. Gücü iyice azalan Tutuş, karşı tarafın askerlerince çembere alındı ve atından yere düşürüldü. Ortada yalnız başına durmasına rağmen, kendisine bir süre kimse yaklaşmadı. Sonunda, Sungurca adlı bir emîr, Tutuş’un başını gövdesinden ayırdı. Kesik başı Sultan Berkyaruk’a gösterildikten sonra, Bağdad’daki başlar hazinesine (hazâinü’r- rüûs) konuldu. Cesedi ise Merv’de medfûn olan babası Sultan Alp Arslan’ın türbesine defnedildi.²⁸ Böylece Berkyaruk’un durumu sağlamlaştı ve en azından şimdilik “*mülkde muâraza kalmadı*”.²⁹

4. TÂCÜ’D- DEVLE TUTUŞ’UN TARİHÎ KİŞİLİĞİ

Oldukça hareketli bir hayat süren Tâcü’d- devle Tutuş’un, Suriye ve Mısır’a atandığı dönemden, ölümüyle sonuçlanan saltanat mücadelesine kadar olan faaliyetlerine baktığımızda, karşımıza ateşin ve oldukça sert karakterli bir insan çıkmaktadır. Nitekim Suriye harekâtı sırasında gerek vassal Arap emîri Müslim’e ve gerekse emri altındaki Türkmen beylerine karşı takındığı tavır, onun henüz çok genç yaşta bile güçlü bir şahsiyete sahip olduğunu göstermektedir.

²⁴ Sevim, Ali, s. 151 ve not 444.

²⁵ Azîmî Muhammed b. ‘Ali, *Târih*, nşr. ve terc. Sevim, A., s. 29; İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi’ t- Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 203; Müneccimbaşı, *Câmiu’ d- diüvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Öngül, Ali, s. 75; Köymen, Mehmet Altay, s. 75.

²⁶ İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi’ t- Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 199; Köymen, Mehmet Altay, s. 76; Sevim, Ali, s. 152.

²⁷ İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi’ t- Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 199; Müneccimbaşı, *Câmiu’ d- diüvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Öngül, Ali, s. 151; Sevim, Ali, s. 153.

²⁸ Azîmî Muhammed b. ‘Ali, *Târih*, nşr. ve terc. Sevim, A., s. 29; İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi’ t- Tarih*, terc. Özeydın, c. X, s. 207; Râvendî, *Râhat el-sudür ve âyet el-sürûr*, nşr. İkbâl, Muhammed, Londra 1921; Râvendî, *Râhatü’ s- sudür* (trc. Ahmet Ateş), TTK yay., Ankara 1957-60, c. I, s. 140; Turan, Osman, s. 207; Sevim, Ali, s. 154 – 156.

²⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu’ d- diüvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Öngül, Ali, s. 76.

Fakat bu karakter yapısı ona zaman zaman yanlış kararlar da aldırıştır. Anadolu fâtihi Süleymanşah ile giriştiği siyâsî rekâbet ve sonunda Süleymanşah'ın ölümüyle sonuçlanan bir savaşa girişmesi her ne kadar ona kuzey Suriye hâkimiyetini sağladıysa da, böyle değerli bir Türk devlet adamını ortadan kaldırması, kanaatimizce Tutuş'un önemli hatalarından birisi olmuştur.

Tutuş, ağabeyi Sultan Melikşah'ın hâkimiyetine karşı herhangi bir girişimde bulunmamış ve sâdık bir vassal gibi hareket etmiştir. Melikşah'ın ölümünden sonra taht müddeîsi olarak ortaya çıkan Tutuş'un, maiyyetindeki emirlerle, hâkim olduğu şehirlerin halkına karşı takındığı gaddarca denilebilecek tavırları, onun taht mücadelesinde başarısızlığa uğramasının en önemli sebeplerindendir.

Siyâsî yönünün zayıflığı, çoğu zaman gerçek bir devlet adamı gibi hareket etmesini engellemiştir. Yoktan bir sebeple Emîr Atsız'ı ortadan kaldırması; Süleymanşah'ın ölümüne sebep olacak bir çatışmaya girişmesi; Suriye sâhil şeridini ele geçiren Fâtımîler'e karşı ciddi bir reaksiyon göstermemesi ve hattâ yeğeni Berkyaruk'a karşı giriştiği giriştiği taht mücadelesinde en elverişli fırsatları bile değerlendirememiş olması gibi hatalarını gözönüne aldığımızda, paragrafın başındaki yargımızın haklılığı açık şekilde anlaşılabilir kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Anna Komnena, *Annae Comnenae, Aleksiadis, CSHB*, (nşr.) B.G. Niebuhrii, v. I-II, Bonnae 1839 – 1878; İngilizce terc. Sewter, E.R.A., *The Alexiad of Anna Comnena*, London 1969.; Türkçe terc. Umar, B., *Anna Comnena, Alexiad*, İnkılâp yay., İstanbul 1996.

Azîmî Muhammed b. 'Ali, *Târih*, nşr. ve terc. Sevim, A., *Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39- M. 1143-44)*, Ankara 1988 (TTK. Yay., Dizi-Sa. 8).

Cahen, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, TTK yay., Ankara 1992.

İbn el-Esîr: İzz ad-Dîn ibn al-Asîr, *al-Kâmil*, ibn el-Athiri Chronicon quod perfectissimum inscribitur, nşr. Tornberg, C.J., 12 cild, Lugduni Batavorum 1851-1876. İbn el-Esîr, *İslâm Tarihi*, terc. Özeydin, A., c.IX., Bahar yay., İstanbul 1987, c. X.

Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK yay., Ankara 1993.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1985.

Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Câmiu'd-düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Öngül, Ali, Akademi Kitabevi yay., İzmir 2000.

Özeydin, Abdülkerim, " Müstazhir-Billâh ", *DVIA*, c. 32, s. 127 – 128.

Râvendî, *Râhat el-sudûr ve âyet el-sürûr*, nşr. İkbâl, Muhammed, Londra 1921; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve Âyetü's- sürûr*, (trc. Ahmet Ateş), TTK yay., Ankara 1957-60.

Sallâbî, Ali Muhammed, *Selçuklular*, Ravza yay., İstanbul 2018.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları tarihi*, TTK yay., Ankara 1989.

Sevim, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, TTK yay., Ankara 1990.

Sevim, Ali, " Atsız b. Uvak " md., *D.İ.A.*, c. IV, s. 92 – 93.

Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK yay., Ankara 1995.

Şemseddin Sâmî, *Kâmusü'- Âlâm*, İstanbul 1308, III, s. 1626.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk – İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993.

Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, nşr. ve terc. Dulaurier, E., *Chronique de Matthieu d'Edesse*, Paris 1858; terc. Andreasyan, H., *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, TTK. Yay., II. Seri-No. 21, Ankara 1987.